

**Uwarunkowania zmian samoidentyfikacji narodowej
u osób polskiego pochodzenia z byłego ZSRR
w trakcie studiów w Polsce: badania porównawcze 1997 vs 2005**

Wprowadzenie

Do końca lat osiemdziesiątych Polacy w Związku Radzieckim żyli w głębokiej izolacji od swojej duchowej ojczyzny. Ich jedyną ostoją był Kościół katolicki obrządku łacińskiego¹, który mimo kilkudziesięciu lat prześladowań był nie tylko ośrodkiem życia religijnego lecz także miejscem, gdzie poprzez liturgię w języku polskim kolejne pokolenia Polaków opanowywały język ojczysty, poznawały polskie tradycje i kulturę². Prześladowania z jednej strony przyczyniały się do odseparowywania się części osób pochodzenia polskiego od katolicyzmu i polskości, z drugiej zaś sprzyjały coraz większej integracji tych, którzy stawiali wiarę i przynależność narodową ponad karierę zawodową i dobrobyt materialny. Poczucie zagrożenia prowadziło do polaryzacji postaw pomiędzy grupami jednocześnie zwiększając spójność wewnątrzgrupową. Towarzyszyła temu atmosfera męczennictwa, która uzasadniała sens trwania przy wartościach, odrzucanych przez panujący ustrój socjalistyczny.

Mimo podobieństwa ustroju, w Polsce socjalizm miał zupełnie odmienną twarz w porównaniu do Związku Radzieckiego. Było to szczególnie zauważalne w sferze religijnej i polityki narodowościowej. Polacy w ZSRR o tak „nieograniczonej” z ich punktu widzenia wolności religijnej i narodowej mogli tylko marzyć.

Krach socjalizmu w Polsce oznaczał przede wszystkim przemiany polityczne i zwiększenie swobód obywatelskich oraz postępującą transformację systemu gospodarczego i politycznego, co przez wielu Polaków w Polsce jest postrzegane jako największe osiągnięcie lat dziewięćdziesiątych. Odwilż a następnie upadek socjalizmu dla Polaków w Związku Radzieckim miał w porównaniu z Polską zdecydowanie mniejsze znaczenie o charakterze politycznym, natomiast miał o wiele większy wydźwięk

* Instytut Nauk o Rodzinie KUL.

** Instytut Psychologii KUL.

¹ Wyjątek stanowi Litwa, gdzie w okresie socjalizmu istniała obszerna sieć szkół z polskim językiem nauczania, oraz Lwów na Ukrainie, gdzie także pozostawiono dwie szkoły polskie.

² Por. DZWONKOWSKI R.: *Polacy na dawnych kresach wschodnich. Z problematyki narodowościowej i religijnej*. Lublin, Wspólnota Polska, 1994.

religijny i narodowy. Po latach cierpień i prześladowań ówczesne pokolenie Polaków doczekało się upragnionej wolności religijnej i narodowej. Do dnia dzisiejszego pokolenia, które wychowały się w czasach prześladowań za największe osiągnięcie transformacji ustrojowej uważają przemiany właśnie w tych dziedzinach życia.

Wraz z upadkiem socjalizmu rząd polski w celu przełamania izolacji polskiej mniejszości narodowej w Związku Radzieckim i stworzenia warunków dla jej kulturowego odrodzenia, za pośrednictwem polskich placówek dyplomatycznych rozpoczął nabór osób polskiego pochodzenia na studia w Polsce. Od początku lat dziewięćdziesiątych każdego roku kilkaset osób po przejściu procedury weryfikacyjnej i selekcyjnej podejmowało studia o różnym profilu we wszystkich największych ośrodkach akademickich w Polsce. W celu aklimatyzacji i wyrównania poziomu przed podjęciem studiów część kandydatów była kierowana najpierw na roczne studium języka i kultury polskiej.

Aktualnie studia w Polsce przedstawiciele mniejszości narodowych z krajów byłego ZSRR mają dwójaki cel. Po pierwsze wracając po studiach do swoich krajów, absolwenci polskich szkół wyższych wzmacniają intelektualnie polskie enklawy na Wschodzie. Po drugie znajdując zatrudnienie w administracji państwowej i firmach prywatnych w Polsce i w krajach byłego ZSRR wspierają rozwój relacji pomiędzy krajami. Do realizacji tego ostatniego celu są oni szczególnie dobrze przygotowani z uwagi na bardzo dobrą znajomość specyfiki krajów i sposobu myślenia ludzi tam zamieszkałych.

W latach 1997-1998 w Katedrze Socjologii Grup Etnicznych zrealizowano program badawczy, którego celem było poznanie problemów doświadczanych przez studentów polskiego pochodzenia z krajów byłego ZSRR w trakcie studiów w Polsce³. Analiza wyników badań wykazała istnienie wielu trudności, z którymi muszą oni się zmagać, a które znacznie wykraczają poza normalny proces adaptacyjny młodzieży do życia studenckiego i wynikają w dużym stopniu z tego, że pochodzą z innego środowiska, niż studenci z Polski. Jednym najbardziej zaskakujących zjawisk była zmiana samoidentyfikacji narodowej w trakcie studiów w Polsce przez znaczną część studentów. Odnotowano tutaj zarówno zmiany w kierunku wzmocnienia pierwiastka polskiego, co pierwotnie wydawałoby się zgodne z ich celem pobytu w Polsce, jak również zmiany w kierunku odrzucenia polskiej tożsamości. Innym godnym odnotowania globalnym zjawiskiem był brak akceptacji przez społeczeństwo w Polsce polskiej przynależności narodowej przybyszów zza wschodniej granicy i jej częste kwestionowanie przez otoczenie. Wyrażało się to najczęściej w określaniu ich jako „Ruskich” przez otoczenie. Powodów takiego stanu rzeczy jest zapewne dużo i próbując je wyjaśnić możemy odwołać się do znanej z psychologii prawidłowości, zgodnie z którą ludzkie oceny ze swej natury są względne: oceniając dostępną naszym zmysłom rzeczywistość robimy to w oparciu o nasze dotychczasowe doświadczenia, a te dla Polaków po obie strony granicy były zupełnie odmienne.

³ DZWONKOWSKI R., GORBANIUK O., GORBANIUK J.: *Świadomość narodowa młodzieży polskiego pochodzenia z byłego ZSRR studiującej w Polsce*. Lublin, Towarzystwo Naukowe KUL, 2002.

Ta odmienność doświadczeń, która znalazła swoje odzwierciedlenie w specyficznej hierarchii wartości, zachowaniach, ocenach terażniejszości i reakcji na nie, stanowiła podłoże wielu nieporozumień w komunikacji między Polakami po obie strony granicy, jak też pomiędzy różnymi ich pokoleniami. Powierzchność ocen sprawiała, że cechami centralnymi w postrzeganiu studentów z b. ZSRR przez otoczenie stawały się akcent w wymowie i pochodzenie ze Wschodu, które nieuchronnie prowadziły do wniosku, że dana osoba nie jest Polakiem lub w jej rodzinie nie zadbano należyście o zachowanie polskiego języka i tradycji. Awersja do Rosjan jako skutek wieloletniej hegemonii ZSRR i brak wiedzy na temat trudności, z jakimi Polacy na Wschodzie musieli na co dzień się zmierzać, wybitnie sprzyjała takim nietrafnym opiniom.

Każdego roku do Polski nadal przyjeżdża na studia kilkaset osób polskiego pochodzenia z różnych krajów byłego ZSRR. Aktualnie jest to już pokolenie, które wychowało się w całkowicie odmiennym środowisku i warunkach niż to, które było podmiotem wspomnianych badań. Odzyskanie niepodległości przez kraje byłego ZSRR i budowanie nowego ustroju w miejsce socjalistycznego, znalazło swoje odzwierciedlenie w przywróceniu wolności religijnej, wolności stowarzyszeń, nieporównywalnie większym dostępie do szkolnictwa polskiego, nauki języka i kultury polskiej, większym przepływie informacji i wymianie transgranicznej. Jednocześnie inne badania⁴ odnotowały szereg negatywnych zmian w środowiskach polskich na Wschodzie, do których należy zaliczyć depolonizację liturgii i życia religijnego w Kościele katolickim zapoczątkowanej i kontynuowanej z inicjatywy hierarchii kościelnej (najczęściej wbrew woli wiernych), nasilenie propagandy nacjonalistycznej, antypolska interpretacja faktów historycznych w nauczaniu historii w szkołach⁵, niesymetryczne podejście we wspieraniu rozwoju mniejszości narodowych (np. polska *vs* rosyjska) ze strony władz państwowych na Ukrainie i Białorusi, kształtowanie się patriotycznej postawy wobec nowopowstałych krajów kosztem polskiej tożsamości narodowej itd.

W związku z tym powstaje uzasadnione pytanie, czy zmiany samoidentyfikacji narodowej tego nowego pokolenia młodzieży polskiego pochodzenia w krajach byłego ZSRR kształtują te same czynniki, co na początku lat dziewięćdziesiątych, czy też nie. Żeby odpowiedzieć na to pytanie postanowiono przeprowadzić ponownie badanie wśród aktualnych studentów z polskich środowisk zza wschodniej granicy w celu przybliżenia specyfiki procesu przemian samoidentyfikacji narodowej na tle poprzedniej generacji studentów.

⁴ DZWONKOWSKI R., GORBANIUK O. I GORBANIUK J.: *Postawy katolików obrządku łacińskiego na Ukrainie wobec języka polskiego*. Lublin, Towarzystwo Naukowe KUL, 2001; DZWONKOWSKI R., GORBANIUK O., GORBANIUK J.: *Postawy katolików obrządku łacińskiego na Białorusi wobec języka polskiego*. Lublin, Towarzystwo Naukowe KUL, 2004.

⁵ WINNICKI Z.J.: *Współczesna doktryna i historiografia białoruska (po roku 1989) wobec Polski i polskości*. Wrocław, Oficyna Wydawnicza Arboretum, 2003.

Metodologia badań

Badania metodą ankiety roznoszonej wśród studentów uczelni wyższych w Lublinie zostały przeprowadzone w maju 2005 roku. Wcześniejsze badania z 1997 i 1998 roku, w których udział wzięło ponad 1000 osób polskiego pochodzenia z krajów b. ZSRR studiujących w różnych miastach Polski, wykazały, że odpowiedzi lubelskiej próby studentów na zdecydowaną większość pytań były zbieżne dla całej zbadanej próby, a istniejące rozbieżności nie przekraczały kilku procent⁶. Z uwagi na ten fakt, jak również na koszty i na względy organizacyjne, kolejne badania w 2005 roku ograniczono do próby lubelskiej. Zarówno w 1997 jak i 2005 roku w roli ankietera wystąpiła współautorka niniejszego artykułu. Z uwagi na procedurę w obu okresach, można zatem mówić o ich porównywalności.

W 1997 roku w badaniach wzięło udział 126 osób polskiego pochodzenia z krajów b. ZSSR. 28% osób badanych stanowili mężczyźni, a 72% – kobiety⁷. Z kolei w 2005 roku zbadano 110 osób. Wśród osób badanych znalazło się 74% kobiet oraz 26% mężczyzn. 82% respondentów studiowało na studiach magisterskich, 14% na kursie przygotowawczym a 4% osób na studiach podyplomowych. W obu badaniach przeankietowano wszystkie w tym czasie dostępne (obecne) osoby na terenie akademików. Warunkiem zakwalifikowania osoby do badań była deklaracja przez nią polskiego pochodzenia. Kwestionariusz zawierał 74 pytania i był zmodyfikowaną wersją kwestionariusza zastosowanego we wcześniejszych badaniach. Modyfikacja polegała na usunięciu niektórych pytań ze względu na ich dezaktualizację lub z powodu niskiej wartości interpretacyjnej.

Różne lata studiów były podobnie reprezentowane. Spośród krajów zamieszkania respondentów, najliczniejszą grupę stanowiły osoby z Ukrainy (39%), następną w kolejności była Białoruś (26%), Litwa (18%), Kazachstan (13%). Studenci z Rosji i pozostałych republik b. ZSRR liczyli ok. 4% ogółu badanych. Zaobserwowane liczebności osób przybyłych do Polski z wyżej wymienionych krajów oraz ich cechy demograficzne były bardzo zbliżone do tych, które miały miejsce w badaniach z lat ubiegłych. Tym, co różni oba badania, jest czas ich realizacji, dlatego też różnice w odpowiedziach respondentów będą interpretowane i wyjaśniane z perspektywy zmian jakie zaszły w krajach skąd pochodzą ankietowani studenci pomiędzy 1997 a 2005 rokiem.

⁶ Por. GORBANIUK J.: *Problemy adaptacji młodzieży polskiego pochodzenia ze Wschodu studiującej w Polsce – na przykładzie grupy studentów z Lublina*. „Przegląd Polonijny” 1998, 89(3), 87-108 vs DZWONKOWSKI R., GORBANIUK O., GORBANIUK J.: *Świadomość narodowa młodzieży...*, dz. cyt.

⁷ Por. GORBANIUK J.: *Problemy adaptacji młodzieży...*, dz. cyt.

Analiza i interpretacja wyników badań

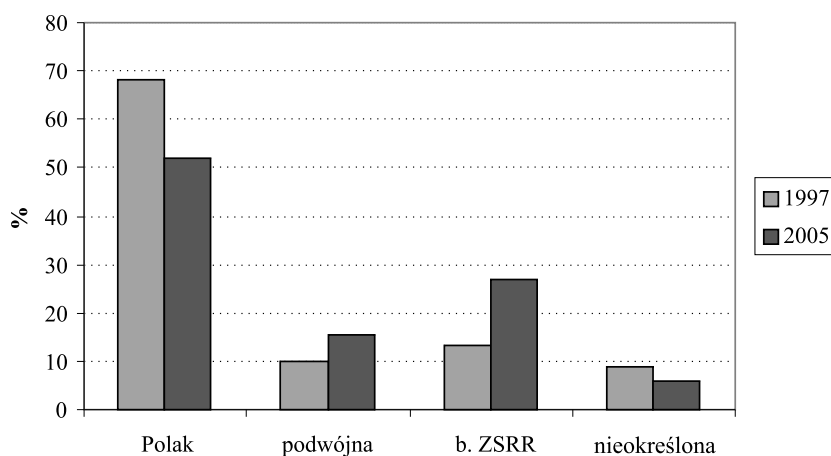
Przeprowadzone analizy statystyczne skupiły się na ustaleniu związku pomiędzy z jednej strony odpowiedziami na pytania dotyczących zmian samoidentyfikacji narodowej, a z drugiej strony odpowiedziami na pytania dotyczące okresu sprzed przyjazdu na studia, procesu adaptacji w początkowym okresie pobytu w Polsce, relacji łączących respondentów z Polską i krajem pochodzenia oraz planami na przyszłość. Analizy przeprowadzono osobno dla odpowiedzi respondentów z 1997 oraz 2005 roku, a następnie ustalone prawidłowości porównano je w celu wychwycenia cech wspólnych i różnicujących oba okresy.

□ Zmiany samoidentyfikacji narodowej w trakcie studiów w Polsce

W pierwszej kolejności przeanalizowano odpowiedzi respondentów na pytania dotyczące samoidentyfikacji narodowej przed studiami („Członkiem jakiej/jakich narodowości Pan/i się czuł przed przyjazdem do Polski?”) oraz samoidentyfikacji obecnej („Członkiem jakiej/jakich narodowości Pan/i się czuje obecnie?”). Pytania te były umieszczone obok siebie w kwestionariuszu i miały charakter otwarty. Odpowiedzi respondentów na oba pytania można było sprowadzić do następujących kategorii: (1) identyfikacja tylko z narodowością polską, (2) identyfikacja z narodowością polską i inną (np. rosyjską, białoruską, ukraińską, litewską itd.), (3) identyfikacja z inną narodowością niż polska (z jedną z narodowości krajów b. ZSRR), (4) nieokreślona samoidentyfikacja narodowa (np. obywatel świata, kosmopolita). Pierwsze trzy kategorie odpowiedzi różnią się udziałem pierwiastka polskiego w samoidentyfikacji narodowej. W związku z tym różnice w odpowiedziach na pytanie o samoidentyfikację przed studiami i samoidentyfikację obecną można interpretować w kategoriach zmian w samoidentyfikacji (ogólna liczba osób, która zmieniła samookreślenie narodowe), w kategoriach wzrostu identyfikacji z narodem polskim [czyli przejście z (3)→(1), (2)→(1)] lub w kategoriach spadku identyfikacji z polskością [przejście z (1)→(2), (1)→(3)].

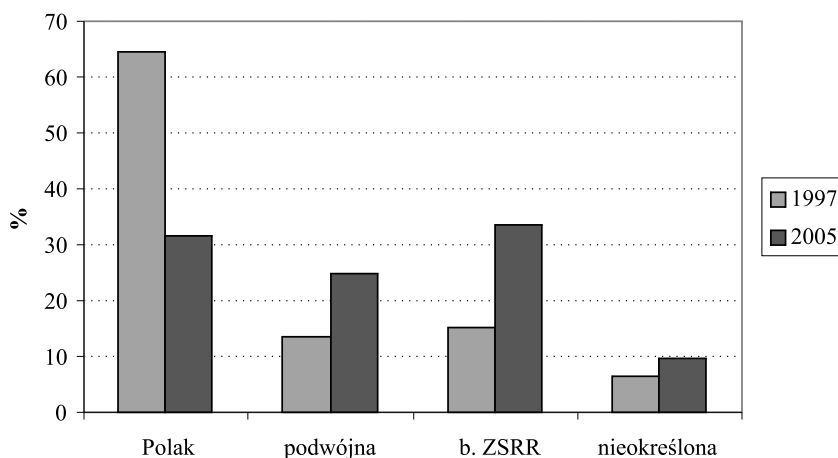
Rysunek 1 wskazuje, że obecne pokolenie studentów z b. ZSRR przyjeżdżając na studia do Polski w znacznie mniejszym stopniu identyfikuje się z narodowością polską (o 16% mniej), niż to obserwowano w 1997 roku. Odpowiednio wzrosła liczba osób o podwójnej (o 6%) oraz niepolskiej identyfikacji narodowej (o 14%).

O ile znaczące są różnice w samoidentyfikacji narodowej w chwili przybycia w grupach młodzieży z roku 1997 i 2005, to jeszcze bardziej znaczące są różnice w samoidentyfikacji określanej w trakcie studiów w Polsce. Samoidentyfikacja określana po dłuższym już pobycie w Polsce jest wskaźnikiem tego jak dużo osób przetrwało próbę stresu akulturacyjnego i konfrontacji własnej tożsamości narodowej z opinią na ten temat otoczenia. W 2005 roku stwierdzamy dwukrotny spadek liczby osób określających się za Polaków – o 33% w porównaniu do 1997 roku (rys. 2). Ten olbrzymi spadek wynika przede wszystkim z tego, że w 1997 roku pomimo zmniejszenia się

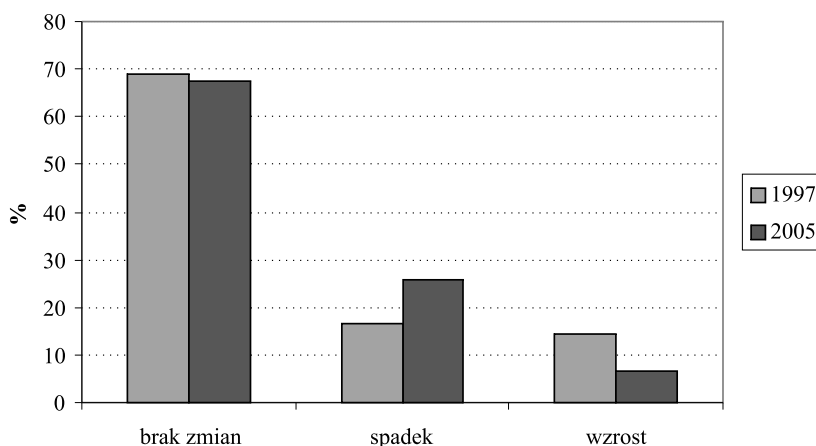


Rys. 1. Samoidentyfikacja narodowa respondentów przed rozpoczęciem studiów w Polsce.

pierwiastku polskiego u 17% ogółu ankietowanych, u 14% ten pierwiastek na przeciwwagę wzrósł. W 2005 roku spadek identyfikacji z polskością u 26% nie został wystarczająco zrekompensowany przez odpowiedni jej wzrost u innej grupy studentów – wzrost wyniósł jedynie u 7% ogółu ankietowanych (rys. 3). Zadanie, którego podjęliśmy się w tym artykule polega na ustaleniu jakie są uwarunkowania tych przemian. Zostaną one przeanalizowane osobno dla każdej fazy badań.



Rys. 2. Samoidentyfikacja narodowa respondentów w trakcie studiów w Polsce.



Rys. 3. *Dynamika zmian samoidentyfikacji narodowej w trakcie studiów w Polsce.*

Uwarunkowania i konsekwencje zmian samoidentyfikacji narodowej w grupie studentów z 1997 roku

□ Środowisko wychowawcze

Wyniki analiz wskazują, że w przypadku osób pochodzących ze wsi częściej obserwowano zmiany⁸ samoidentyfikacji narodowej, niż w przypadku osób z miasta (46% vs. 27%, $\chi^2 = 5,57$, $df = 1$, $p = 0,064$). Jednocześnie dalsze analizy pokazały, że zmiany częściej zachodziły także w przypadku osób, w których miejscowości nie było kościoła ($\chi^2 = 4,26$, $df = 1$, $p = 0,039$). Połowa spośród nich zmieniała swoją identyfikację narodową w trakcie studiów w Polsce, podczas gdy w grupie osób przebywających w stałym kontakcie z kościołem tylko 27%. Oznacza to, że deprywacja kontaktu z kościołem i/lub przebywanie w środowisku, gdzie dominują bardziej bezpośrednie, zażyłe i nieanonimowe relacje międzyludzkie bardziej sprzyjały kryzysom tożsamości. Mogły one znaleźć odzwierciedlenie w zmianach samoidentyfikacji zarówno we wzroście identyfikacji z polskością jak również w jej osłabieniu.

Trafiając na studia do Polski badane osoby zamieszkiwały w dużych miastach, gdzie stawały się anonimowymi dla otoczenia, co w samo w sobie dla części osób stanowiło trudność w procesie adaptacji do nowego środowiska. W takich warunkach w określaniu ich przynależności narodowej przez otoczenie dominującą rolę zaczęły

⁸ Tu i dalej „zmiana samoidentyfikacji” oznacza zmianę samookreślenia narodowego bez względu na kierunek, czyli zarówno w kierunku wzrostu identyfikacji z polskością, jak również jej osłabienia.

odgrywać bardziej powierzchowne cechy, takie jak akcent w wymowie, nietypowe nazwiska i imiona itd.

Wzrost identyfikacji z polskością obserwowano częściej u osób, które uczyły się pierwszej modlitwy w języku innym niż polski (27% vs. 11%), natomiast spadek identyfikacji z polskością stwierdzano u nich wyjątkowo rzadko (4% vs. 20%, $\chi^2 = 6,89$, $df = 2$, $p = 0,032$). Wynika w dużej mierze z faktu, że wśród osób z innym językiem pierwszej modlitwy niż polski, znacznie rzadziej występowały osoby które silnie identyfikowały się z polskością, a więc posiadały one znacznie mniejszy potencjał spadkowy w stosunku do osób u których występowała silniejsza identyfikacja z narodowością polską. Z kolei większy potencjał wzrostowy w warunkach intensywnego obcowania z kulturą i językiem polskim realizował się poprzez wzmocnienie pierwiastka polskiego w ich identyfikacji narodowej.

□ Oczekiwania i ich realizacja

Zmiany samoidentyfikacji narodowej częściej obserwowano w przypadku osób, utrzymujących przed wyjazdem na studia kontakty z osobami bliskimi (np. krewnymi), natomiast rzadziej w przypadku osób w ogóle nie utrzymujących kontaktów z kimkolwiek w Polsce lub utrzymujących taki kontakt z osobami, z którymi nie łączą ich więzy pokrewieństwa ($\chi^2 = 12,32$, $df = 5$, $p = 0,035$). U 46% osób utrzymujących kontakty z krewnymi przed przyjazdem na studia dochodziło do zmian identyfikacji narodowej zarówno w kierunku wzmocnienia pierwiastka polskiego, jak również jego osłabienia. W przypadku osób nie utrzymujących z nikim kontaktu, tylko u 23% studentów zdarzały się zmiany samoidentyfikacji narodowej.

Tłumacząc to zjawisko można zaproponować hipotezę wynikającą z osobistych doświadczeń autorów niniejszego artykułu. Prawdopodobnie kontakty z bliskimi krewnymi sprzyjały rozbudowywaniu nierealistycznych oczekiwań. Przyszłym studentom wydawało się, że różnice dzielące ich i Polaków z Polski nie są tak duże. Krewni z reguły nigdy nie poddawali w wątpliwość autentyczności ich pochodzenia, bo mieli wspólne korzenie, a ci, którzy się ich wstydzili z reguły unikali kontaktów oszczędzając pośrednio frustrujących doświadczeń swoim krewniakom ze Wschodu. Powstawały w ten sposób fałszywe przekonania, że relacje z Polakami z Polski będą wyglądały podobnie jak zażyłe relacje z ich krewnymi. Rzeczywistość po przybyciu do Polski z reguły była mniej optymistyczna, niż początkowo studenci sobie zakładali. W kontakcie z osobami z którymi się nie znali, które nie znały ich pochodzenia i które traktowały ich jako obcych, nie powstało poczucie wspólnoty na które liczyli. Nostalgia za domem, typowa dla studenta pierwszego roku studiów, tylko wzmacniała ten kontrast i poczucie alienacji. Przypuszczenia te potwierdzają prawidłowości, które dowodzą, że zmiany samoidentyfikacji narodowej były częściej obserwowane w przypadku osób oczekujących tolerancji od mieszkańców Polski przed przyjazdem na studia. Poza tym osoby, którzy doświadczały w początkowym okresie pobytu w Polsce zachwyty, czę-

ściej później zmieniały swoje samookreślenie w trakcie trwania studiów (44% *vs.* 26%, $\chi^2 = 6,89$, $df = 2$, $p = 0,056$). Początkowe pozytywne emocje jeszcze bardziej zwiększały rozbieżność pomiędzy oczekiwaniami a realiami i były związane z niestabilną samoidentyfikacją narodową. Dlatego też studenci, którzy zmieniali swoją identyfikację, oceniali stopień realizacji oczekiwań po przybyciu do Polski jako zdecydowanie mniejszy ($z=2,36$, $p=0,018$).

□ Stosunek otoczenia

Osoby, które zmieniały swoją identyfikację, rzadziej wskazywały na różnice w programach nauczania jako przyczynę, która sprawiała im trudność w początkowym okresie studiów w Polsce (26% *vs.* 49%, $\chi^2 = 6,25$, $df = 1$, $p = 0,012$). Prawdopodobnie te problemy były mniej istotne na tle problemów pozanaukowych. Studenci, którzy zmieniali swoją identyfikację częściej uważali, że Polacy ze Wschodu są w Polsce traktowani gorzej niż cudzoziemcy z Zachodu (91% *vs.* 66%, $\chi^2 = 6,95$, $df = 2$, $p = 0,030$). Odpowiadając na pytanie co by poradzili nowicjuszm, częściej od innych doradzali przyszłym studentom przygotować się na negatywne zachowania wobec nich mieszkańców Polski (46% *vs.* 22%, $\chi^2 = 7,68$, $df = 1$, $p = 0,006$). Cechą specyficzną osób, które zmieniały swoją samoidentyfikację narodową w trakcie studiów w Polsce, była większa wrażliwość na krytykę kraju, skąd pochodzą. Takie osoby częściej od respondentów o stabilnej identyfikacji solidaryzowały się z mieszkańcami swojego kraju, kiedy słyszały krytykę pod ich adresem (79% *vs.* 56%, $\chi^2 = 7,77$, $df = 2$, $p = 0,021$).

□ Co stanowi o byciu Polakiem?

Osoby o zmiennej samoidentyfikacji uważały częściej, że umiejętność mówienia nie jest konieczna, aby osoba mogła się czuć Polakiem ($\chi^2 = 4,66$, $df = 2$, $p = 0,097$). Osoby o stabilnej identyfikacji częściej uważały, że jest to jednak konieczna umiejętność. Prawdopodobnie źródłem takich przekonań jest początkowo mniejsza kompetencja językowa, co z kolei mogło prowadzić do projekcji własnej sytuacji na przekonania. Osoby o początkowo polskiej samoidentyfikacji potrafiące mówić po polsku deprecjonowały znaczenie języka, ponieważ mogło to się wiązać z negatywnymi emocjami jako skutek dysonansu poznawczego: mimo posiadania atrybutów polskości nie czuły się one Polakami. Z kolei osoby, które nie mówiły wcześniej po polsku, przypuszczalnie dokonywały projekcji traktując własny przykład jako dowód, że można uważać się za Polaka nie znając dobrze języka.

Osoby, u których zaobserwowano wzrost identyfikacji z polsnością, częściej w stosunku do pozostałych (47% *vs.* 17%, $\chi^2 = 4,66$, $df = 4$, $p = 0,077$) były przekonane, że aby czuć się Polakiem, należy być katolikiem. Wynika to z tego, że miały one początkowo słabszą identyfikację z polsnością, a względnie najmocniejszą podstawę mogło stanowić tylko wyznanie katolickie. Odwołując się do własnego przykładu, można przypuszczać, że właśnie w katolicyzmie upatrywały fundamentu polskiej tożsamości.

Inną specyficzną prawidłowością związaną z wyznaniem jest to, że osoby, które zmieniają swoją identyfikację, przywiązują mniejsze znaczenie do miejsca chrztu jako kryterium decydującego o narodowości ($z = 2,38$, $p = 0,017$). Chodzi o to, że w tej grupie częściej występują osoby, które zostały ochrzczone w cerkwi prawosławnej z powodu braku dostępu do kościołów lub na zasadzie tożsamości chrztu dzieci w cerkwi i kościele w rodzinach mieszanych narodowościowo (i wyznaniowo).

□ „Tam dom twój, gdzie czujesz się akceptowany”

Osoby, które zmieniały swoją identyfikację w trakcie pobytu w Polsce, częściej doświadczały zniewagi z powodu pochodzenia ze Wschodu (78% *vs.* 62%, $\chi^2 = 3,30$, $df = 1$, $p = 0,069$). Jedną z najpoważniejszych konsekwencji takich przykrych doświadczeń było rzadsze poczucie wspólnoty narodowej z mieszkańcami Polski (50% *vs.* 67%, $\chi^2 = 2,78$, $df = 1$, $p = 0,095$). Osoby, które zmieniały swoją identyfikację, częściej od innych lepiej się czuły w grupie osób polskiego pochodzenia z kraju skąd pochodzą (59% *vs.* 41%, $\chi^2 = 6,39$, $df = 3$, $p = 0,094$). Czują się w takiej grupie bardziej akceptowani niż wśród Polaków w Polsce. W przypadku osób, u których obserwujemy spadek identyfikacji z polskością, w trakcie studiów w Polsce częściej wolą przyjaźnić się ze studentami z krajów b. ZSRR niż z Polski.

□ Instrumentalne postrzeganie Polski

Jednym z korelatów zmian samoidentyfikacji narodowej była zmiana stosunku do Polski. Osoby, u których wzrastała identyfikacja z polskością, miały aktualnie lepszy stosunek do Polski niż osoby, u których identyfikacja się nie zmieniła. Osoby, u których obserwowano spadek, miały najmniejszą w porównaniu do pozostałych grup „temperaturę” uczuć do Polski ($F_{(2,115)}=3,43$, $p=0,036$). Zmniejszenie identyfikacji z polskością wiązało się także z instrumentalnym postrzeganiem Polski – tylko jako kraju, który zaoferował możliwość odbycia studiów ($\chi^2 = 4,52$, $df = 2$, $p = 0,104$). U 52% osób z taką postawą wobec Polski stwierdzono spadek pierwiastka polskiego w samo-określeniu narodowym. Przejawy instrumentalnego traktowania Polski, ale w innej odsłonie, zaobserwowano także u osób, u których wzrastała identyfikacja z polskością: wyżej stawiały gwarancje socjalne w hierarchii motywów ubiegania się o obywatelstwo polskie, niż grupa osób o stabilnej lub spadkowej samoidentyfikacji narodowej ($H = 9,52$, $p = 0,009$).

□ Stosunek do języka polskiego

Kolejnym obszarem negatywnych konsekwencji zmian samoidentyfikacji narodowej było obniżenie znaczenia języka polskiego w życiu osobistym. Osoby, które zmieniały swoją identyfikację, rzadziej od innych używały języka polskiego w rozmowach

z innymi studentami z krajów b. ZSRR (23% *vs.* 39%, $\chi^2 = 3,07$, $df = 1$, $p = 0,080$); przy czym najrzadziej rozmawiały po polsku osoby ze wzrostem samoidentyfikacji (17%). Identyczny stan rzeczy stwierdzono w domu rodzinnym ankietowanych: osoby, które zmieniały swoją identyfikację, rzadziej od innych używały języka polskiego w rozmowach z rodzicami (23% *vs.* 38%, $\chi^2 = 2,78$, $df = 1$, $p = 0,096$); przy czym najrzadziej robiły to osoby ze wzrostem samoidentyfikacji (17%), co należy tłumaczyć siłą przyzwyczajenia, kiedy używanie innego języka niż od lat używanego (a z reguły jest to język rosyjski), było rzeczą nienaturalną, niewygodną, a nawet poniekąd śmieszną. Zmiana typowych zachowań wymaga bardzo świadomej i zdeterminowanej postawy w celu wprowadzenia do komunikacji codziennej języka polskiego jako ważnego wyznacznika tożsamości narodowej, a w szczególności jej manifestacji dla otoczenia. Ogólnie należy zaznaczyć, że osoby, które zmieniały swoją identyfikację narodową, cechowało mniejsze zamiłowanie do języka polskiego ($z=1,96$, $p=0,050$). Nie stanowi on dla nich wartości samej w sobie.

Na tym tle interesująca była postawa wobec przyszłości narodowej własnej rodziny. Okazało się, że częściej obserwowano zmiany samoidentyfikacji w przypadku osób, które nie chciały mieć za małżonka osobę narodowości polskiej (50% *vs.* 25%; $\chi^2 = 4,58$, $df = 2$, $p = 0,102$). Połowa spośród nich nie chciała Polaka/Polki za męża lub żonę. Postawa taka oznacza, że w takich rodzinach polskość najprawdopodobniej nie ma przyszłości. Być może przetrwa najwyżej jako wspomnienie w postaci pochodzenia polskiego. Pozostaje tylko nadzieja, że wraz z upływem czasu emocje towarzyszące tym deklaracjom ulegną wyciszeniu.

Uwarunkowania i konsekwencje zmian samoidentyfikacji narodowej w grupie studentów z 2005 roku

Analizując różnice w odpowiedziach na pytania kwestionariusza ankiety w roku 1997 stwierdzaliśmy wiele cech wspólnych pomiędzy osobami, u których doszło do wzmocnienia identyfikacji z polskością a osobami, u których doszło do jej osłabienia. Dlatego też omawiając dotychczasowe prawidłowości używano dla określenia tych grup, ogólnej kategorii „osób o zmiennej identyfikacji” bez względu na kierunek zmian. Wykazując wysokie podobieństwo do siebie różniły się jednocześnie od osób o stabilnej identyfikacji narodowej. Inaczej sytuacja wygląda w odpowiedziach pokolenia studentów z 2005 roku, gdzie stwierdzamy ich duże podobieństwo między osobami z obniżoną identyfikacją z polskością i osobami, których identyfikacja narodowa nie uległa zmianie w trakcie pobytu w Polsce. Różnią się od nich natomiast osoby, u których notujemy wzrost identyfikacji z polskością (takich osób było tylko 7 na 110 przebadanych).

W rodzinach osób, u których stwierdzono wzrost identyfikacji z polskością w trakcie studiów w Polsce, nikt nie rozmawiał w dzieciństwie po polsku i nadal w ich domu rodzinnym nikt nie używa języka polskiego. Prawdopodobnie z tego też powodu są przekonani, że ani czynna (mówienie: $\chi^2 = 10,85$, $df = 4$, $p = 0,028$) ani bierna (czytanie: $\chi^2 = 10,19$, $df = 4$, $p = 0,037$) znajomość polskiego nie stanowi elementów koniecznych, do tego aby ktokolwiek mógł uważać się za Polaka.

Analiza wskazała, że 6 na 7 respondentów, u których wzrosła identyfikacja z polskością, miało matkę Polkę ale żadna z nich nie miała wpływu na ich rozwój religijny ($\chi^2 = 7,65$, $df = 2$, $p = 0,022$). Rolę matki w wymiarze religijnym zastępowała babcia, która częściej niż w przypadku pozostałych grup osób (71%) miała decydujący wpływ na ich rozwój religijny ($\chi^2 = 6,09$, $df = 2$, $p = 0,047$). W ten sposób założony został fundament pod przyszły rozwój polskiej tożsamości narodowej w postaci polskich korzeni oraz religijności, a przekazywanymi wartościami narodowymi były dziadkowie. Rola babci w wychowaniu religijnym była najmniejsza w przypadku osób, których identyfikacja pozostała stabilna przez cały okres studiów w Polsce (34%).

Grupa osób, u której zanotowano wzrost polskiej samoidentyfikacji narodowej, posiadała najmniej informacji o Polsce przed przyjazdem na studia. Odwiedziły one Polskę przeciętnie 2 razy przed studiami, podczas gdy pozostałe grupy 5-6 razy. Podstawą kształtowania wyobrażeń o Polsce były inne źródła niż lektura książek o Polsce np. media, opowiadania krewnych itd. ($\chi^2 = 5,98$, $df = 2$, $p = 0,050$).

Stosunek do Polski i Polaków przed wyjazdem na studia był raczej obojętny, niż przepełniony emocjami. Dominowała ciekawość poznawcza. Osoby, u których zaobserwowano wzrost pierwiastka polskiego w samoidentyfikacji, nie postrzegały Polaków jako rodaków, a Polskę przed studiami postrzegały głównie instrumentalnie – jako kraj, który oferował możliwość zdobycia wykształcenia ($\chi^2 = 7,90$, $df = 2$, $p = 0,019$). Stąd prawdopodobnie nieobecne u nich było uczucie niepokoju w pierwszych miesiącach pobytu w Polsce ($\chi^2 = 5,15$, $df = 2$, $p = 0,076$). Z uwagi na bardziej realistyczne oczekiwania pozbawione podtekstu narodowościowego, pierwszy okres pobytu w Polsce nie był dla nich frustrujący prawdopodobnie właśnie dlatego zachowania Polaków wobec nich były oceniane jako bardziej przyjazne ($H = 6,38$, $p = 0,040$), niż w ocenie innych grup osób.

Mimo wzrostu polskiej samoidentyfikacji, ta grupa osób najrzadziej była postrzegana za Polaków przez znajomych w ich kraju pochodzenia. Oznacza to, że najprawdopodobniej polskość nie manifestowała na zewnątrz, a zmiana samoidentyfikacji ograniczała się przede wszystkim do sfery osobistych przekonań. Emocjonalnie bardziej niż inne grupy były związane ze swoim krajem pochodzenia ($\chi^2 = 8,96$, $df = 4$, $p = 0,062$).

Zakończenie

Dla pokolenia studentów z 1997 roku cechą charakterystyczną było duże podobieństwo pomiędzy osobami ze wzrostem i spadkiem identyfikacji z polskością. Mimo podobieństwa doświadczeń sytuacji kryzysogennej studenci podjęli zupełnie przeciwną decyzję na temat swojej przynależności narodowej w kierunku zwiększenia lub zmniejszenia identyfikacji z polskością.

Liczne zmiany, które zaszły w krajach pochodzenia ankietowanych w ostatnim dziesięcioleciu sprawiły, że przyjazd do Polski nie wzbudzał już takich silnych emocji jak dawniej. Postrzeganie Polski wśród studentów z roku 2005 stało się zdecydowanie bardziej realistyczne, mniej nasycone emocjami a kryzysy, jeżeli mają miejsce, nie mają ani podłoża ani konsekwencji narodowościowych. Osłabienie polskiej samoidentyfikacji narodowej polega bardziej na zdystansowaniu się do kwestii narodowych i zmniejszeniu znaczenia wartości narodowych w ogólnej hierarchii wartości, której to zmiany nie da się wytłumaczyć ani środowiskiem wychowawczym, ani nierealistycznymi oczekiwaniami, ani frustracją w pierwszych miesiącach pobytu w Polsce, ani przykrymi doświadczeniami w kontaktach z Polakami, jak to było w 1997 roku. Obecne pokolenie studentów z krajów b. ZSRR jest z punktu widzenia psychologicznego zupełnie innym pokoleniem pozbawionym obciążenia urazowymi doświadczeniami z okresu socjalizmu związanych z przynależności narodową i religijną. Tożsamość narodowa jest w znacznie większym stopniu podbudowana poznawczo, stąd w znacznie mniejszym stopniu jest wrażliwa na zmiany o podłożu emocjonalnym.

O ile w 1997 zmiana samoidentyfikacji występowała u osób wskutek kryzysu, który mógł być rozwiązany pozytywnie lub negatywnie, to w 2005 roku zmiana identyfikacji nie była spowodowana ostrzejszym doświadczaniem kryzysu emocjonalnego.

Z uwagi na to, że najprawdopodobniej samoidentyfikacja narodowa nie odgrywała tak dużego znaczenia w strukturze Ja jak to było w poprzednich pokoleniach studentów i miała bardziej marginalne znaczenie. Stąd też nikłe są konsekwencje zmian samookreślenia. Wcześniej istniejące podobieństwo pomiędzy osobami, u których obserwowano wzrost lub spadek identyfikacji z polskością zanikło. Osoby, u których stwierdzono wzrost identyfikacji z polskością, to przede wszystkim grupa osób pozbawiona głębszego kontaktu z polskością w swoim kraju. Ich potencjał pozytywnych zmian tkwił w polskim pochodzeniu matki, który jednak w rodzimym środowisku nie był i nadal nie jest na zewnątrz manifestowany. Przyjazd do Polski spowodował u nich ożywienie korzeni polskich i ma przede wszystkim genzę poznawczą, a nie emocjonalną.

Zmiany samoidentyfikacji narodowej młodzieży polskiego pochodzenia studiującej w Polsce mają w naszym przekonaniu charakter modelowy i pokazują możliwe kierunki przyszłych badań nad procesami kształtowania i transformacji tożsamości narodowej wśród młodego pokolenia Polaków i osób polskiego pochodzenia w krajach b. ZSRR w okresie dorastania i wczesnej młodości. W pogłębianych badaniach należy

między innymi odpowiedzieć na pytania: Jaka jest rola czynnika religijnego, pochodzenia rodziców oraz edukacji polonijnej w kształtowaniu się tożsamości narodowej młodzieży? Jak postawa patriotyczna wobec kraju urodzenia i zamieszkania zmienia postrzeganie najważniejszych atrybutów polskiej identyfikacji narodowej?

Poznanie odpowiedzi na te pytanie pozwoli przewidzieć kierunek przemian (rozwoju/zaniku) poczucia polskiej przynależności narodowej u potomków Polaków w krajach byłego ZSRR.